

**Служебните копия на московски „Чети-миней“ от
1759 г. в библиотеката на Рилския манастир – между
редакцията и печатницата**

доц. д-р Васил Загоров
УниБИТ – София

**The Proof – Reading Copies Of The Moscow
„Reading Menologion“ From 1759 In The Library Of
The Rila Monastery – Between The Editorial And
The Printing House**

Assoc. Prof. Dr. Vasil Zagorov
ULSIT – Sofia

***Abstract:** The present report examines a proofreading copy in 9 volumes of the edition of „Book of Lives of the Saints“ by Dimitrii Roštovsky, printed in Moscow between 1756–1759 and owned by the Library of the Rila Monastery. The copies with signatures C 13, C 15, and C 27–32 contain inscriptions with identical marginalia notes in red ink. A careful study of the marginalia unequivocally proves that these particular copies are part of the editorial-publishing process of the first Moscow edition. The de visu work and overall research of the related scientific literature have proved that the copies of Dimitrii Roštovsky's book are the final proofreading versions from the publishing procedure at the Synodal Typography in Moscow. The study of the volumes with the editor's and proofreader's notes and the printer's post-processing provides valuable information about the technology of book printing in the period of the screw printing press.*

***Keywords:** Russian book publishing, 18th century, marginalia, proof-reading copies, hagiography, Dimitrii Roštovsky.*

***Резюме:** Настоящият доклад разглежда екземпляр в 9 тома на изданието на „Книга житий светых“ на Димитрий Ростовски, отпечатан в Москва в периода 1756–1759 г., притежание на Библиотеката на Рилския манастир. Екземплярите със сигнатури С 13, С 15, С 27-32 притежават серия от идентични приписки с червено мастило. При внимателното проучване на приписките недвусмислено се доказва, че екземплярите на печатното издание са част от редакционно-издателския процес по публикуването на първото московско издание. На базата на метода де визу, съчетан с обзор на научните трудове по темата, се прави заключението,*

че въпросните екземпляри от книгата на Димитрий Ростовски са финална коректура от издателската процедура в Синодалната типография в Москва. Изучаването на служебните копия с бележките на редактора и коректора, а също и реакцията по отразяването им от страна на печатаря носят важна информация за технологията на отпечатването на книги в периода на ръчната винтова печатна преса.

Ключови думи: руско книгоиздаване, XVIII век, приписки, служебни копия, жития, Димитрий Ростовски.

Настоящият доклад разглежда екземпляр в 9 тома на изданието на „Книга житий светых“ на Димитрий Ростовски, отпечатан в Москва в периода 1756–1759 г.¹ Томовете от печатната книга, подвързани по отделно за всеки месец, се съхраняват в Библиотеката на Рилския манастир, която притежава богата колекция от славянски кирилски старопечатни книги, значими за изучаването на славянската книжовна култура в периода XVI–XX век (Mukanova, Zagorov, 2022). Във фонда на библиотеката са налични всички дванадесет тома на православния сборник, известен повече като „Чети-миней“, като върху девет от тях (С 13, 15, 27-32) са регистрирани приписки, които са важен извор за историята на руското книгоиздаване и книгопечатане и по-специално за развитието на фигурата на редактора и ролята му при формирането на крайния книжовен продукт (Фиг. 1). За да може да се очертае значимостта на открития екземпляр, е необходимо да се опише историческото развитие на руското книгоиздаване, което като социален, икономически и технически процес има своите особености, в сравнение с аналогичните процеси в Западна и Централна Европа. В контекста на този общ исторически обзор ще се очертае и частният исторически разказ за изданието на „Чети минутите“, който е носител не само на важна

¹ За повече информация относно разновидностите на заглавията при „Жития на светините“ на Димитър Ростовски Вж. Ангелова, Г., Христова, К. Особенности при библиографското идентифициране на славянски кирилски печатни книги (XVI–XIX век). – В: Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век : XIX национална научна конференция с международно участие София, 1 ноември 2022 г. София: За буквите – О писменехъ, 2022. ISSN 2683-0094, реализирана по проект „Сбирката от славянски кирилски печатни книги в Библиотеката на Рилския манастир (изследване и научен опис в е-среда)“ с Договор № КП-06-Н60/8 от 17.11.2021 г., финансиран от ФНИ.

книговедска информация, но и очертава възникналите вследствие на по-интензивното развитие на руската печатната култура през XVIII век езикови различия между печатните центрове, базирани в Киево-Печорската лавра и в Московската синодална типография. Откритият книжовен паметник е фактическото доказателство за вече съществуващ историко-книговедски наратив, описващ процесите по редактирането, без да се базира на липсващото звено между първата коректура, която се съхранява в Централный государственный архив древних актов (ЦГАДА)² и двете версии на печатното издание – едната манипулирана от печатаря, а другата прецизирана след редакторска намеса (Крумлинг, 1994 : с. 35). Въпросната финална коректура е достигнала до българските земи и днес се съхраняват в Библиотеката на Рилския манастир. Изданието е директен извор за редакторската работа, който ни позволява да проследим значимия за история на книгата процес по разминаването на замисъла на автора с политиката на издателя/редактора и техническото изпълнение на печатаря.

На този етап на изследването докладът се фокусира върху разглеждането на въпроса само от гледна точка на история на книгата, наблюдайки на социалните аспекти при възпроизвеждането на текста, като в бъдеще се предвижда изготвянето на пълен археологически опис на паметника и филологически анализ на направените корекции в текста.

сигнатура	месеци	Периодизация на приписките в основния текст	Периодизация на приписките на заглавната страница	Периодизация на приписките в предисловието	Периодизация на приписките в показалците
C-13	септември	23.01.1757–01.09.1757	24.09.1759	29.09.1761	08.05.1764
C-27	януари	19.03.1758–26.11.1758	XXX	XXX	XXX
C-28	февруари	04.01.1759–22.04.1759	XXX	XXX	XXX
C-15	март	13.06.1757–24.01.1758	25.09.1759	01.03.1764	XXX

² Днес „Российский государственный архив древних актов“ (РГАДА) <http://rgada.info/>

C-29	април	05.02.1758– 30.06.1758	XXX	XXX	XXX
C-30	май	12.10.1758– 10.03.1759	XXX	XXX	02.03.1764
C-17	юни	30.01.1758– 05.10.1758	25.09.1759	14.06.1764	XXX
C-31	юли	23.10.1758– 16.02.1759	XXX	XXX	XXX
C-32	август	16.03.1759– 07.06.1759	XXX	XXX	12.05.1764

Фиг. 1 Периодизация на приписките в служебните копия на първото московско издание на „Чети-миней“ на Димитрий Ростовски от 1759 г.

Из история на книгопечатането в Русия

За да може да се разберат условията, при които възниква и се издава този значим книжовен православен паметник, трябва да се разкрият основните щрихи от историята на руското книгопечатане и книгоиздаване. На първо време печатната технология навлиза с повече от век по-късно по руските земи – през 1564 г. при управлението на Иван Грозни. Наред с късното си въвеждане, основна характеристика на руската печатна книга, за разлика от Западната, в чиято основа стои частната инициатива е, че тя е изцяло под контрола на държавата и църквата. Приоритет на светските и църковни институции е отпечатването на богослужбни книги и религиозни дидактически четива – жития на гръцки, славянски и руски светци, библейски сказания, поучителни повести. Друга характерна особеност е водещата роля на ръкописната книга, която през XVII век остава основно средство за разпространението на художествени и нехудожествени текстове. Влиянието на ръкописната книжнина върху духовенството налага провеждането на сериозна реформа под егидата на патриарх Никон, който след Московския събор от 1654 г. се заема с „изправлението“ на книгите и обредите в Руската православна църква. След средата на XVII век започва издирването на канонични ръкописни образци, по които да се „изправят“ печатните богослужбни книги. Подробен научен обзор на руското книгопечатане в епохата от Иван Фьодоров до Петър I е направена от Н. Киселев (Киселев, 2002). Важни истори-

чески сведения за московското и синодалното книгопечатане дава и Соловьев (Соловьев, 1903, 1917).

След 1642 г. има исторически извори, които доказват, че към Печатния двор в Москва вече работи „Правильная палата“, в която се сверяват ръкописите и печатните текстове. В този отдел се изпълнява едновременно цензурния контрол, редактирането и коригирането на текстовете. Изисква се обаче време за подготовката на хора с необходимите качества и разписването на процедури, които да помагат за изчистването на текстовете от пропуски и грешки. Според К. Накорякова, редакционно-издателският процес в Московския печатен двор започва да придобива завършен систематичен вид през втората половина на XVII век (Антонова и др., 1999). През последната четвърт на XVII век се обръща внимание и на специалната езикова и обща подготовка на „справщиците“. Това означава, че към момента на издаване на московския „Чети-миней“ редакционно-издателската практика в Москва вече има 100-годишна история. Процедурата не се видоизменя много до XIX век – подготвя се ръкописен първообраз на текста (наборен образец/оригинал-макет), прави се коректура/и, след което се преминава към отпечатване на книгата. По време на управлението на Петър I (1689–1725) започват да се отпечатват редица книги на светска тематика, но това не отслабва издателската активност на трите ясно обособени православни книжовни центъра – Москва, Киев и Петербург. След големия пожар в Киево-Печорската лавра през 1718 г. и смъртта на Петър I през 1725 г. Синодалната типография в Москва ясно се откроява като главен център за редакцията и издаването на православна книжнина. Водещата роля на Москва в църковното книгоиздаване явно е планирана от самия Петър I, защото през 1721 г. с негов указ Печатният двор е преобразуван на Синодална типография (Соловьев, 1903 : с. 67). Част от тази доминация се изразява и в процедурата по издаването на първото московско издание на значимия труд на Дмитрий Ростовски.

Важна характеристика на технологията на печатната книга, която има отношение към конкретния случай със служебните копия на „Чети-минейте“ е постепенното отпечатване на книгата. Тя се отпечатва кола по кола и до довършването на всички коли в една книга,

от нея няма готов нито един готов екземпляр. Възможността за намеса и промяна в текста по политически, религиозни, икономически или чисто професионални причини (редакция и корекция) е отворена във всяка фаза от отпечатването на книга. Поради тази причина, създаваните в периода до индустриализацията на книгопечатането книги често имат вариации в рамките на едно и също издание.

Из историята на „Книга житий светых“

Книгоиздателската история на „Чети-миней“ на Димитрий Ростовски занимава отдавна литературните и книговедските среди в руската, а през последните 30 години и в украинската наука. Подробен очерк на историческите събития около киевските и московските издания на книгата са направени от А. Соловьев през 1903 г. Интересните исторически сведения, представени в студията му „Государев Печатный двор и Синодальная типография“, се базират на източници и извори, които не са историографски и библиографски проследими. Най-сериозният научен обзор върху изданията на капиталното агиографско съчинение на Ростовски е направен в студия на А. Круминг „Четы Миней святого Димитрия Ростовского: очерк истории издания“ (1994). Въпреки това самият автор признава, че науката е в дълг по отношение на изследването на този значим за православие труд. Круминг работи по метода де визу, за да установи поредността на изданията, а заключенията му се базират и върху преглед на архивните материали в ЦГАДА (Круминг, 1994, с. 35–40).

Круминг проследява подробно съставителската и редакторската работа на Ростовски по подготовката на първото киевско издание. „Чети-миней“ се издава в 4-ти формат, а съдържанието за 12-те месеца се разпределя в четири тома, съобразени с православния календар: книга I (септември–ноември); книга II (декември–февруари); книга III (март–май); книга IV (юни–август). Текстуалната структура и съдържателните аспекти на този книжовен паметник са добре изследвани и затова Круминг обръща внимание на историята на самото издание (Круминг, 1994 : с. 7). Структурата на паметника е от голямо значение за настоящото изследване, защото московските и рилските коректури са подвързани в месечни томове, а метриката на

приписките на коректора показва, че те са разпределени в началото и в края на всяка кола. Разбиването на книгата на по-малки съставни части и датирането на приписките в колите доказва, че рилският екземпляр е коректурен отпечатък, който традиционно при ръчното наборно отпечатване се изработва кола по кола.

Първата книга на „Чети-миней“ за септември–ноември започва да се печата в Киев на 2 юли 1688 г. и е завършена едва през юли 1689 г. Останалите три тома от книгата излизат през 1695, 1700, 1705 г. Забавянето на изданията е ясен знак, че работата по тях върви бавно и има пречки от организационно естество. Историята им по линия на съобразяване със светските и църковните авторитети в Москва е изключително динамична и затова днес се срещат 5 варианта на първото киевско издание (Круминг, 1994, с. 12–18). Наблюдаваната от Круминг многовариативност на първото издание не е нетипична за печатна книга в епохата на ръчната преса. Самата структура на кодекса предполага препечатването, вмъкването и изваждането на цели коли, дори след отпечатването на основния тираж.

Дмитрий Ростовски умира на 28 октомври 1709 г. Второто пълно издание на „Чети-миней“ на Киевопечорската лавра, излиза, според Круминг, в периода 1711–1718 г., но тиражът на четвъртата книга, печатана през 1718 г. изгаря напълно по време на голям пожар в Киевската обител. Въпреки това първата книга (1711) е допълнена и изменена по личните бележки на съставителя, а в следващите книги и издания на „Чети-миней“ намесата се осъществява по линия на цензурите, редакторите и печатарите, без да се съобразява с волята на Ростовски (Круминг, с. 30–31).

На 10 юли 1741 г. Тимофей Щербатски получава разрешение от Светия синод в Москва да напечата трето издание на „Чети-миней“, но при условие, че нанесе определени корекции. Според Соловьев, наред със сверката на текстовете, те трябвало да бъдат редактирани според „великоруската“ езикова норма (Соловьев, 1903, с. 78). През 1755 г. Щербатски моли да бъде освободен от ангажимента си по подготовката на ново издание. Светият синод натоварва с редактирането на текста Йоасав Миткевич, ректор на Новгородската семинария и на Никодим Пученков, ректор на Пе-

тербургската семинария. Двама работят върху четирите книги в периода от 6 ноември 1755 до май 1756 г. Отпечатването на коректурите започва през януари 1757 г.

Московската синодална типография отпечатва три издания на житията на Дмитрий Ростовски в средата на XVIII век: първо издание – 1759 г.; второ издание – 1762 г. и трето издание 1764 г. Според самите заглавни страници на тези издания за техен образец са послужили киевските издания от 1689–1705 и 1711–1718 г. Според Круминг първите три тома са препечатани по второто киевско издание от 1711, 1714 и 1716, а за четвъртия том на книга е използвано първото киевско издание от 1705 г. Интересно е, че руският учен отбелязва, че служебните коректури с бележките на типографските справочкари (коректори) са запазени във фонд на ЦГАДА, ф. 1251 (старопечатни книги на Московската Синодална Типография) с дати между 21 септември 1756 до 6 януари 1758 г. В белите полета се срещат имената на коректорите Григорий Кондаков и Феодор Поморцев. Книгите са разподвързвани на тетради и после събирани в месечни томове (Круминг, 1994, с. 35). При това положение е логично да си зададем въпроса каква част от редакционно-издателския процес са екземплярите на московския „Чети-миней“ от 1759 г. във фонда на библиотеката на Рилския манастир?

Тук разяснение може да даде историческия очерк на Соловьев. Според него, въпреки че за образец на първото московско издание служат редактирани и отпечатани вече образци, бележките на цензурните, редакторските и коректорите са толкова много, че предизвикват остра реакция от страна на типографите. Недоволството е предизвикано от факта, че няма страница, нито ред даже, върху които да не са нанесени поправки (Соловьев, 1903, с. 86). В рилските екземпляри корекциите не са никак много, срещат се страници без редакторска намеса. Освен това езиковите и граматическите поправки са рядкост, най-много са бележките за подмяна на износен буквен материал, грешките в пагинацията на колите и страниците, неточности в оформлението на текста при типографските разделители.

Най-ранните редакторски и коректорски приписка в текста са от 23 януари 1757 г., а най-късните от 26.11.1758 г. Работният

процес, описан от Круминг, в копията на ЦГАДА, изпреварва по време работата по Рилските служебни копия, което, в комбинация с по-малкото бележки в текста, е доказателство, че рилските екземпляри са по-късна коректура. Близостта на корекциите до публикувания текст, както и печатарските манипулации в първото издание навеждат на мисълта, че става дума за финална коректура. Допълнително доказателство за потвърждаване на това твърдение е фактът, че заглавните страници на С 13, С 15 и С 17 са минали редакторска процедура в периода 24–25 септември 1759 г. – година, която се приема за официалната за излизането от печат на първото московско издание. Наред с това, в споменатите от Круминг служебни копия, се описват 27 намеси в текста от страна на цензурите. В копията на Рилския Манастир има само една подобна бележка за житието на св. Онуфрий, която е под № 20 в описа с редакциите на Круминг (Круминг, 1994, с. 36–38)³. Трябва да се отбележи, че Синодалната типография продължава работа по служебното копие и след ноември 1758 г. Уводните паратекстове и показалците в края на книгата са работени отделно в периода след официалното издаване на първото издание. Предисловията в С 13 са работени на 29.09.1761 г., а в С 15 на 01.03.1764 г. Коректурите на показалците в С 13 са от 08.05.1764 г., а на С 32 са от 12.05.1764 г. (Фиг. 1). Това означава едновременно, че са подготвени за по-късните московски издания и че в Синодалната типография съхраняват и работят със служебните копия, които днес се намират в Библиотеката на Рилския манастир.

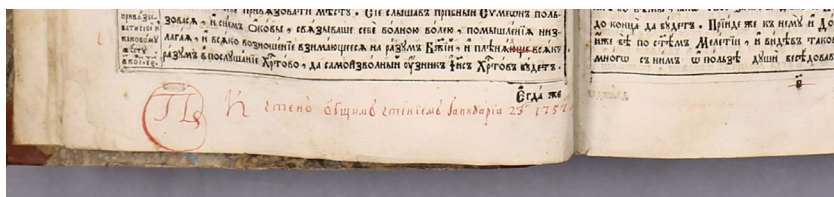
Датираните приписки на наличните в Библиотеката на Рилския манастир служебни копия на „Чети-миней“ със сигнатури С 13, С 15, С 17, С 27–32 са ясно доказателство, че екземплярите са част от издателска процедура по първото московско издание. Те са носител на ценна информация за работата по един текст (издание) по линията от авторовия замисъл, през

³ В житието на св. Онуфрий, което започва на л. ђд1 и завършва на л. ps2 има коментар, че в славянските диалекти за произхода и родителите на св. Онуфрий нищо не се говори. Този пасаж е приет за схизматичен от редактор/коректор и е премахнат. Пасажът е заменен с по-голям фасетъчен инициал и увеличаване на разредката след първите три реда от следващия абзац.

намесата на редакцията, съобразена с определени политики, и реализацията от страна на печатаря.

Сравнителен анализ на копията на московския „Чети-миней“ в Библиотека на Рилския манастир

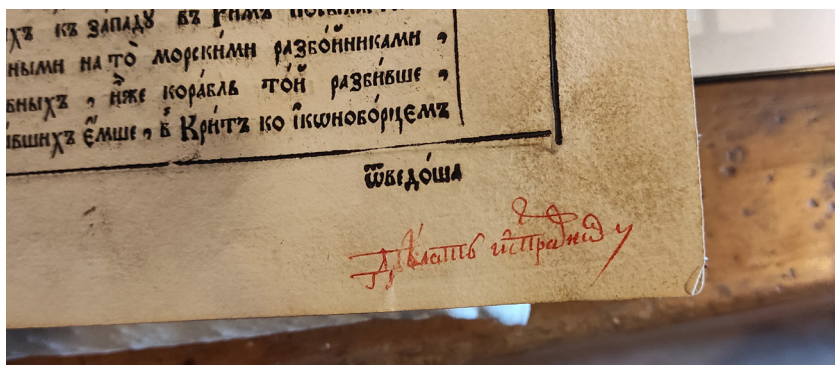
В библиотеката на Рилския манастир се съхраняват 9 тома от „Чети-миней от 1759“ г. (БРМ С 13, С 15, С 17, С 27–С 32), които носят недвусмислени следи от коректорска и по-малко редакторска намеса. Всички посочени екземпляри притежават два вида приписки, условно наречени Т1 „Монограм на коректора“ + Текст: „Общим чтением“; „К чтено общим чтением“ + Дата (Фиг. 2) и Т2 „Делать исправит“ (Фиг. 3), като първата маркира всяка последна страница на колата, формат in folio = 4 л., а втората се поставя на всяка нечетна страница на колата⁴. Разминаването на почерците и начина на изписване насочва към хипотезата за паралелната работа на двама коректори, които според приписките са работили в периода 23.01.1757 г. (БРМ С13, в2) до 7.06.1759 г. (БРМ С32, фни2). Оставените приписки са ясно доказателство, че това са коректури, работени по схема, въпреки че след обрязването и подшиването на колите в книжно тяло голяма част от приписките Т2 и незначителната част от Т1 са изгубени. За да се установи хода на редакторската процедура и печатния процес тези екземпляри са сравнени с други издания и екземпляри от колекцията на Рилския манастир: 1759 (С 1323), 1762 (С 18), 1764 (С 21).

Фиг. 2 Приписка Т1.

Монограм на коректора + Текст: К чтено общим чтением + дата

⁴ В процеса на работа стана ясно, че приписка Тип 2 изпреварва хронологично приписка Тип 1.

Фиг. 3 Приписка Т 2. Текст: „Делать исправит“

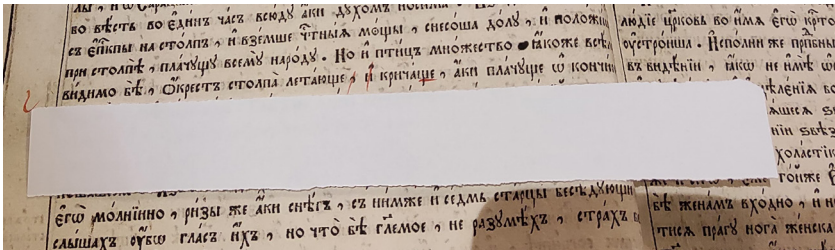
За изданията от 1762 и 1764 г. е приготвен нов предговор, който включва и участието на Синодалната типография и указа на императрица Елисавета Петровна, който гласи, че поради допуснатите грешки в изданието от 1759 г. е нужно да се подготви ново издание на „Чети-миней“ (предговор 1762; 1764, е 2). Второто издание излиза през 1762 г., отразява грешките в 1759 (С 13) и е преиздадено с нов набор и по-дребен шрифт през 1764 г., което води до допускането на нов набор типографски грешки.

Доказателство за статута на коректура на С 13 са изписаните с червено мастило коректорски знаци в текста и надписите във вариациите на приписки Т1 и Т2. Още на листове д1–д1 коректорът е нанесъл редица поправки, отнасящи се до дефектни букви, подравняването на редовете, надредните знаци, които са надлежно отразени в първото издание от 1759 г.

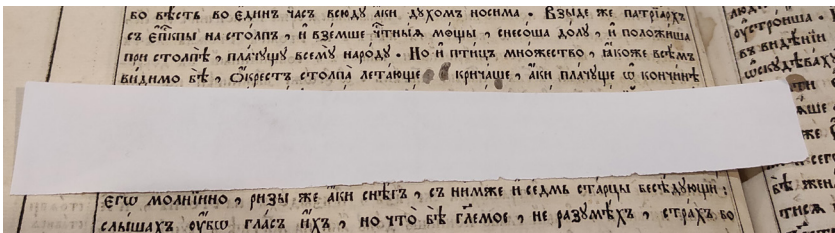
Понякога корекциите са нанасяни дословно, като в С 13 л. д1 думата „срам“ е коригирана на „смадь“ като „м“ е добавен като надреден знак от коректора, вследствие на което в С 1323 „срамъ“ е коригирано на „смадь“, но вместо да добавят „м“ в думата, словослагателите са я поставили също като надреден знак. В по-късните издания от 1762 и 1764 г. това недоразумение между коректор и словослагател е изчистено.

Има случаи (л. з1), когато коректорът е нанасял корекция, която впоследствие е зачертавал. Те не са взимани под внимание от словослагателите, които традиционно се стремят към икономии в

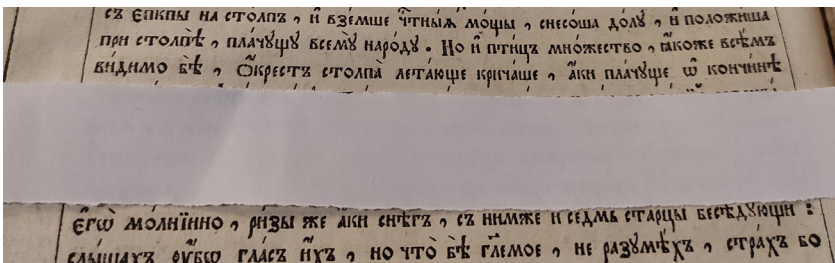
работата си. Освен това словослагателят не се е съобразявал с посочените корекции, които могат да нарушат метриката на текста и да предизвикат престранирането на реда, страницата или колата. Такъв е случаят на С 13 л. д2, където корекциите съкращават думите съответно с един и с два знака. В първия случай словослагателят просто е пропуснал коректорската бележка, а във втория, тъй като липсата на поправка ще е по-видима, е прикрил небрежността си с капка печатарско мастило. Много често в изданието от 1759 г. се наблюдават инсценирани типографски дефекти, които да прикрият липсата на реакция от страна на словослагателя по отношение на поставените в коректурата коректорски знаци (Фиг. 4.1–4.3).

Фиг. 4.1. Коректура на „Чети-минеи“

Фиг. 4.2. Първо издание от 1759 г.

Фиг. 4.3 Второ издание от 1762 г.

Остава общо впечатление, че на места словослагателят на първото издание не е взимал под внимание бележките на коректора, като вероятните причини за това са много – преумората от първата коректура, която по думите на Соловьев, цитирани по-горе, е изключително тежка, липсата на добра комуникация коректор-печатница, поради големия времеви период, в който коректурите се обработват и предават за печат, неразбиране на част от коректорските знаци поради слаба езикова подготовка на словослагателите (описано като проблем), нежеланието на печатаря да пренарежда страницата при по-значими поправки, заради голямото количество работа, която трябва да се извърши, а и заради заложените срокове. В крайна сметка самите институции признават, че изданието от 1759 г. не е успешно. Прави се опит за последващите му типографски корекции с мастило, което не дава добри резултати. Вследствие на провала по волята на императрица Елисавета Петровна е преминато към подготовката на изданието от 1762 г.

Работата по коректурите, а впоследствие и по второто издание по отличен начин демонстрира, че между уменията на редактора/коректора и езиковите възможности на словослагателя има сериозно разминаване, което налага изследването на старопечатните книги над или извън техния филологически и текстуален план. В изданието от 1762 г. словослагателят отново допуска нов набор от промени. Така например трите корекции (променено местоимение, обърнат словоред и изпуснатата буква), направени в С 13 на разтвор иї2–дї2 – изобщо не са отразени в екземпляр С 1323 (1759), но са напълно отразени в екземпляр С 18 (1762).

Корекциите маркирани с „ПРД“ в бялото поле на С 13 означават необходимостта някои литери да бъдат заменени поради изхабяване, което се отразява на яснотата на отпечатъка. На л. л2 е поставен подобен знак за замяната на износена литера „е“, която е отразена и в С 1323 и в С 18. Същевременно на съседния лист лл1 са нанесени корекции за замяна на дума и два пъти за сгрешени окончания и местоимения, които не са отразени в екземпляр С 1323, но са отразени напълно във второто издание (С 18).

Заклучения

Всичко изложено дотук недвусмислено показва, че екземпляри С 13, С 15, С 17, С 27–С 32 в Библиотеката на Рилския манастир са финални синодалната коректури на „Чети-миней“ на Димитрий Ростовски, издаден 1759 г. в Синодалната типография в Москва.

В споменатите издания може да се проследят корекциите върху по-ранните киевски издания в процеса на пренабирането и подготовката им за печат в Москва. Става видима и интензивната, но недотам успешна комуникация между лицата, които подготвят изданието (Московски синод) и лицата, които го възпроизвеждат многоекземплярно (редакторите и коректорите от една страна и словослагателите и печатарите, от друга страна). Най-видим е информационният шум при опитите на печатарите да прикрият нежеланието и невъзможността си да отразят коректорските бележки по текста със симулирането на типографски дефекти. В резултат от лошата комуникация, изразена в множеството допуснати грешки, се преминава към подготовката на ново издание от 1762 г., което е с нов предговор и паратекстове, които са подшити към по старите коректури на по-късен етап. Това показва, че редакторите работят активно със служебните копия, за да подготвят новите издания. При отпечатването на 1762 и 1764 г. може да се потърси нов набор от типографски грешки.

Посочените коректорски екземпляри са от голямо научно значение в областта на славянската филология и книгознанието, защото те разкриват съществена част от езиковите и технически условия при издаването на канонични православни текстове, като недвусмислено подчертават разликата между езиковото познание на издателя и професионалните умения на словослагателя и печатаря. Възможността да се сравнят служебните копия, цитирани от Круминг (ЦГДАДА), и тези в Библиотеката на Рилския манастир, може да даде завършена представа за процедурата на отпечатване на книги през XVIII, а по аналогия и през XVII век. Цялостната история на изданията на „Чети-миней“ на Димитрий Ростовски подчертава тромавостта на придвижването на книгите за печат, което от своя страна, по политически, религиозни и професионални причини води до многовариативност при различните екземпля-

ри на старопечатните славянски кирилски книги в рамките на едно и също издание.

Благодарности:

Благодарности към Адрианополския епископ Евлогий – Игумен на Рилския манастир, Женья Иванова – главен библиотекар на Библиотеката на Рилския манастир и член на екипа на проекта за съдействието при изследователската работа на копията, обект на настоящето изследване.

Тази публикация е реализирана по проект „Сбирката от славянски кирилски печатни книги в Библиотеката на Рилския манастир (изследване и научен опис в е-среда)“ с Договор № КП-06-Н60/8 от 17.11.2021 г., финансиран от Фонд „Научни изследвания“ на Министерство на образованието и науката, с ръководител гл. ас. д-р Поли Муканова, <https://oldcyrillicbooks.unibit.bg>

Литература:

1. **Ангелова, Г., Христова, К.** Особенности при библиографското идентифициране на славянски кирилски печатни книги (XVI–XIX век). – В: Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век : XIX национална научна конференция с международно участие София, 1 ноември 2022 г. София: За буквите – О писменехъ, 2022. ISSN 2683-0094.
2. **Киселев, Н. П.** О Московском книгопечатании XVII века. // Книга. Исследования и материалы. LXXX, 2002, с. 13–56.
3. **Круминг А. А.** Четьи Миней святого Димитрия Ростовского: Очерк истории издания // Филевские чтения. Вып. 9: Святой Димитрий, митрополит Ростовский: Исследования и материалы / Под ред. Л. А. Янковской. М., 1994. С. 5–52.
4. **Крылов, А.** Митрополите Димитрий Ростовский в церковной и культурной жизни России второй половины XVII–начала XVIII века. Дисертация на соиске ученой степени кандидат исторических наук. Москва, 2014. 376 с.
5. **Соловьев, А.** Государев печатны двор и Синодальная типография в Москве. Историческа справка. Москва : Синодальная типография, 1903. 104 с.

6. **Соловьев, А.** Московский Печатный двор. Москва : Синодальная типография, 1917. 64 с.
7. **Житіа свѣтыхъ**, на русскомъ языкѣ изложенныя по руководству Четыхъ-миней св. Димитрія Ростовскаго. Книга первая. 2 изд. Москва : Синодальная типография, 1903: https://russportal.ru/index.php?id=saints_lives.st_demetrius01_002
8. **Mukanova, P., V. Zagorov.** The Written and the Hidden – the Digital Message of Marginal Notes, poster session. SHARP 2022 Annual Conference „Power of the Written Word“, 11–15 July 2022, Amsterdam, Netherlands.